

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ЛИКВИДЛИЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ АСОСЛАРИ

**Сайфутдинов Бобур
Нодирович**

*“Трастбанк” ХАБ Банк ликвидлигини
бошқариш бўлими бошлиғи
доценти, PhD Email:snb94@bk.ru,.*

Аннотация: Мақолада глобаллашув шароитида тижорат банкларининг ликвидлигини тартибга солиш ҳамда таъминлаш масалалари тадқиқ этилган. Хусусан, тижорат банкларининг ликвидлигини тартибга солиш таъсир этувчи омиллар таҳлили амалга оширилган, шунингдек, республикаимиз амалиётида тижорат банкларининг ликвидлигини таъминлашга қаратилган илмий таклифлар ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: ликвидлик, тижорат банки, Марказий банк, кредит, муддати ўтган кредит, кредит риси, трансформация риси, мажбурий захира сиёсати, очиқ бозор операциялари.

Глобаллашув шароитида тижорат банкларининг ликвидлигини таъминлаш, мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришдаги ролини ошириш, миллий иқтисодиётдаги тўловларнинг узлуксизлигини таъминлашнинг зарурий шarti эканлиги халқаро ва миллий банк амалиётида ўз исботини топган.

Хусусан, тижорат банкларида баланслашмаган ликвидлик муаммосининг пайдо бўлиши бериладиган кредитлар миқдорининг камайишига, банклар орқали ўтадиган тўловларнинг кечикишига ва ўтмай қолишига сабаб бўлиши амалиётда ўзининг эмпирик исботини аллақачон топган. Шу сабабли, мамлакат банк тизимининг ликвидлигини таъминлаш масаласи ҳар доим тижорат банклари фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилишнинг асосий масалаларидан бири бўлиб келмоқда.

Айни вақтда, Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларининг ликвидлигини таъминлаш билан боғлиқ бўлган қуйидаги долзарб муаммоларнинг мавжудлигини эътироф этиш лозим.

1. Тижорат банкларида трансформация рисининг чуқурлашиб кетганлиги.

Маълумки, трансформация риси тижорат банки активларининг муддатини жалб қилинган ресурслар муддатидан катта бўлиши натижасида юзага келади. Ушбу рисни қисқа муддат ичида бартараф қилинмаслиги банкда баланслашмаган ликвидлик муаммосининг чуқурлашишига олиб келади. Қайд этиш жоизки, республикаимиз йирик тижорат банкларининг барчасида трансформация риси мавжуд.

2. Тижорат банклари томонидан берилган кредитлар бўйича муддати ўтган қарздорлик миқдорининг катта эканлиги.

Марказий банк фаолиятининг асосий мақсадларидан бири сифатида белгиланган банк тизими барқарорлигини таъминлаш йўналишида ҳам тизимли ишлар давом эттирилди.

Ушбу йўналишда асосий эътибор иқтисодиётнинг молиявий ресурсларга бўлган талабини реал ўсиш суръатлари доирасида қондириб боришга ҳамда банк тизимида молиявий барқарорлик кўрсаткичларини мақбул даражада бўлишини таъминлашга қаратилди.

Пандемияни иқтисодиётга салбий таъсирларини юмшатиш чора-тадбирлари доирасида 2021 йилда фаолияти тўлиқ тикланмаган 14 647 та хўжалик субъектларининг 21,4 трлн. сўмлик потенциал муаммоли кредитларнинг қайтариш муддатлари такроран 3-6 ойга узайтирилди.

Банк тизимида кредит хатарлари ортишининг олдини олиш мақсадида 2021 йилда банкларнинг 4,1 трлн. сўмлик даромадлари эҳтимолий йўқотишларга қарши захиралар шакллантиришга йўналтирилди.

Таъкидлаш керакки, кредитлаш ўсиш суръатларининг юқори даражада сақланиб қолиши иқтисодий ўсишни қўллаб-қувватлашга хизмат қилиши билан бирга банк тизимида муоммоли кредитларнинг ортишига ҳам олиб келмоқда.

Бу борада банк тизими кредит портфели таркибидаги муаммоли кредитларнинг банклар молиявий барқарорлигига бўлган салбий таъсирининг олдини олиш мақсадида банклар ва ҳукумат томонидан тегишли чора-тадбирлар кўриб борилмоқда.

(муаммоли кредитлар улуши 2021 йил якунида 5,2 фоизни (16,9 трлн сўм) ташкил этди).

Натижада, кредитларнинг қайтувчанлик даражаси 2021 йилда 59 фоиз-дан 71 фоизгача ошди.

Халқаро Базель III стандартларига мувофиқ юқори фоиз ставкаларда ажратилган ҳамда муаммога айланган кредитларга нисбатан 1,5-2 баробар миқдорида капитал буферини шакллантириш талаблари амалиётга жорий этилди.

Тижорат банклари фаолияти турли сценарийларда стресс-тестлардан ўтказилиб, келгусида уларнинг капитали ва ликвидлигига салбий таъсир кўрсатувчи хатарларни камайтириш чоралари кўриб борилмоқда.

2021 йил якунлари бўйича банк тизимида капитал етарлилиги кўрсаткичи 17,5 фоизни ташкил этиб, минимал талабдан (13 фоиз) юқори бўлиши таъминланди.

3. Республика Марказий банкининг дисконт ва ломбард кредитлари мавжуд эмас. Бу эса, Марказий банкка қайта молиялаш сиёсати орқали банк тизимининг ликвидлигига таъсир этиш имконини бермайди.

4. Марказий банкнинг мажбурий захира ставкаларининг юқори эканлиги ва захира ажратмалари суммасини тижорат банкларининг “Ностро” вакиллик ҳисобрақамидан олиб қўйилаётганлиги натижасида банкларнинг ликвидлигига нисбатан салбий таъсир юзага келмоқда.

* 2021 йил 5 августдан бошлаб Ўзбекистон Республикаси Марказий

банкнинг мажбурий захира ставкалари тижорат банклари депозитларининг муддатларига боғлиқ равишда қуйидаги тартибда табақалаштирилди:

Жадвал-1

Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг мажбурий захира ставкалари 2024 йил 5 августдан¹.

Мажбурият тури	Мажбурий резерв нормативлари
Юридик шахсларнинг миллий валютадаги депозитлари*	4 %
Юридик шахсларнинг чет эл валютасидаги депозитлари	18 %
Жисмоний шахсларнинг миллий валютадаги депозитлари*	4 %
Жисмоний шахсларнинг чет эл валютасидаги депозитлари	18 %

* Ушбу мажбурият турларига (0,8) ўртачалаш коэффициентини қўлланилади.

* Марказий банк мажбурий захира ставкаларининг 2021 йил 5 августдан оширилганлиги Марказий банкларнинг мажбурий захира ставкалари билан таққослаганда яққол намоён бўлади:

* Россия Марказий банки - 5,6%;

* Европа Марказий банки - 2,0%

2021 йил 5 августдан Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг мажбурий захира ставкалари ўзгартириш киритилгандан сўнг сезиларли даражада ошганини 1-жадвалда кўришимиз мумкин.

Фикримизча, банк ликвидлилигини унинг осон сотиладиган активларини баҳолаш орқали ўлчаш етарли эмас. Тижорат банклари ликвидлилигини тўлароқ очиб бериш учун унга “оқим” сифатида ҳам ёндашиш, яъни банкнинг мижозлари олдидаги мажбуриятларини бажариш учун пул бозоридан ресурсларни фаол жалб қилишини ҳам ҳисобга олиш лозим. Чунки банк балансининг ҳолати банк томонидан маблағларни жалб қилишга қодирлигини аниқлаш имконини бермайди.

Тадқиқот жараёнида амалга оширилган қиёсий ўрганишлар ва таҳлиллار асосида: “Тижорат банклари ликвидлилигини тартибга солиш – бу банк фаолиятини фойда олиш даражасини пасайтирмаган ҳолда ҳар қандай шаклдаги банк талабгорларининг мажбуриятларини тўлиқ ва талаб қилган пайтда бажариш имкониятига эга бўлишидир” тарзидаги такомиллашган муаллифлик таърифини шакллантиридик.

Амалга оширилган тадқиқотлар ва ўрганишлар натижасида тижорат банклари ликвидлигини тартибга солишнинг турли назариялари мавжуд бўлиб,

¹ Бюллетин (2021) Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг 2021 йил статистик бюллетени маълумотлари.

уларнинг самарали қўллаш мумкин бўлган учта шаклини 1-расмда келтирдик.

Тижорат банклари ликвидлилигини тартибга солиш бўйича қўйилган топшириқларнинг амалиётда бажарилиши, шунингдек, мамлакатимиз йирик тижорат банклари ҳисобланган АТ “Алоқабанк”нинг ликвидлик сиёсати ва унга қўйилган талбалар, шунингдек Марказий банкнинг тижорат банклари ликвидлигига қўйилган иқтисодий нормативларнинг бажарилиши билан боғлиқ ҳолатларни мазкур банклар томонидан бажарилишини таҳлил қиламиз.

Жадвал-2

“АТ “Алоқабанк” нинг активлари диверсификацияси таҳлили”².

(31 декабрь ҳолатига, млрд.сўмда ва жамига нисбатан фоизда)ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ЛИКВИДЛИЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ АСОСЛАРИ2-жадвални таҳлил қиладиган бўлсак, АТ “Алоқабанк” активларининг асосий қисмини юқори рискка ва юқори даромад олиш манбаига эга кредит қўйилмалари ҳиссасига тўғри келмоқда. 2017 йил якунлари бўйича жами активларни таркибида кредит қўйилмалари 58,3 фоизни ташкил қилган бўлса, 2018 йилда 81,1 фоизга етиб, рискли активлар салмоғининг кескин ошишига сабаб бўлган. 2019 йилда 76,2 фоизга, 2020 йилда 70,3 фоизга ва 2021 йилда 60,6 фоизга (нормал ҳолатга) тушган.

Кредит ва лизинглар учун ҳисобланган лекин ундирилмаган фоизлар улуши 16 мартага, асосий воситалар улуши 2,5 баробарга ошганлигини кўриш мумкин. Нақд пуллари ва вакиллик ҳисобварақлардаги пул маблағларининг жами активлардаги улуши 35,4 фоиздан 19,1 фоизга тушган. Бунинг асосий сабабларидан банк активларининг таркибида ҳисобланган лекин ундирилмаган фоизларни кўпайиши, банк балансидаги асосий воситаларни ошиши, молиявий инструментлар бўйича мажбуриятларнинг юзага келиши каби омиллар сабаб бўлган.

2-жадваллардаги активларни солиштирадиган бўлсак, охириги беш йил давомида юқори ликвидли активлари камайганлиги кўришимиз мумкин. Шу сабабли активларни қайтариш муддатлари бўйича диверсификациясини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ.

Юқорида қайд этилган муаммоларни ҳал этиш, фикримизча, қуйидаги тадбирларни амалга оширишни тақозо этади:

Тижорат банклари активлари ва мажбуриятларининг муддатлари ўртасидаги мувофиқликни таъминлаш ва трансакцион депозитларнинг фақат барқарор қолдиғидан ресурс сифатида фойдаланишни йўлга қўйиш орқали трансформация рискига барҳам бериш лозим.

Трансакцион депозитларда муддат мавжуд эмас. Бунинг устига, уларнинг беқарорлик даражаси жуда юқори. Шу сабабли, улардан тўғридан-тўғри ресурс сифатида фойдаланиш, активлар ва мажбуриятларнинг муддатлари ўртасидаги мувофиқлик таъминланган шароитда ҳам, тижорат банкининг ликвидлилигига нисбатан кучли салбий таъсирни юзага келтириши мумкин.

² АТ “Алоқабанк” нинг йиллик баланс ҳисоботлари маълумотлари.

Давлат қимматли қоғозларидан очик бозор объектлари сифатида фойдаланиш билан бир вақтнинг ўзида халқаро рейтинг агентликларининг (Standart & Poor's, Mood's, Fitch Reytings) юқори кредит рейтингига эга бўлган (камида ВВВ рейтинг баҳога) тижорат банклари ва корхоналарнинг қимматли қоғозлари (депозит сертификатлари, жамғарма сертификатлари, облигациялари) ҳисобидан Марказий банкнинг очик бозор операцияларини йўлга қўйиш лозим.

Бунинг учун зарур шарт-шароитларни ҳам яратиш лозим. Масалан, тижорат банкларида Марказий банкка, пул-кредит органи сифатида, ишонч бўлиши лозим. Бундан ташқари, инфляция ва миллий валютанинг қадрсизланиши таъсирида қимматли қоғозларнинг реал қиймати пасаймаслиги керак.

Тараққий этган мамлакатларда тижорат банкларининг жорий ликвидлик, асосан, юқори ликвидли қимматли қоғозларга қилинган инвестициялар ҳисобидан таъминланади. Масалан, 2021 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, Bank of America (АҚШ) активларининг умумий ҳажмида юқори ликвидли активларнинг салмоғи 24,3 фоизни, [Paribas](#) bank (Франция)да эса, ушбу кўрсаткич мазкур санада 15,9 фоизни ташкил этди [14].

Хулоса қилиб айтганда, тижорат банклари ликвидлилиги иқтисодий моҳияти ва тушунчаси кўпқиррали бўлиб, замонавий шароитда уни чуқурроқ ва теранроқ бошқариш юзасидан қабул қилинадиган қарорларни самарадорлигини оширишга ижобий таъсир кўрсатади.